

VILNIAUS ŽEMUTINĖS PILIES XV–XVI A. STIKLINIAI DIRBINIAI

GINTAUTAS STRIŠKA

Pilių tyrimo centro „Lietuvos pilys“ archeologas

B. Radvilaitės 7/2, LT-01124 Vilnius.

Elt. paštas gintautas@lietuvospilys.lt

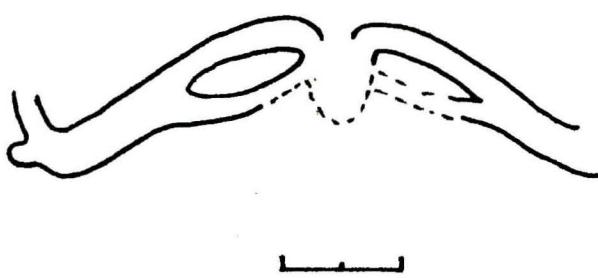
Gintautas Striška (g. 1972 m.) Vilniaus universitete Istorijos fakultete Archeologijos katedroje apgynė darbą „Stiklas Vilniaus žemutinėje pilyje (XIV–XVII a.)“. Šiuo metu studijuoja Vilniaus universiteto doktorantūroje, dirba Pilių tyrimo centre. Aktyviai dalyvauja Vilniaus žemutinės pilies archeologiniuose tyrinėjimuose.

Žemutinės pilies teritorija – tai Vilniaus miesto kūrimosi ištakos. Nuo XIV a. pradžios Vilniui tapus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostine, XV – XVI a. Žemutinė pilis ir Valdovų rūmai tampa svarbiausia Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencija.

Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje archeologiniai tyrinėjimai prasidėjo jau daugiau kaip prieš 100 metų. Nuosekliau teritorija kasinėta 1955–1961 m., o nuo 1988 m. sistemingai kasinėjama ir Valdovų rūmų teritorija. Surinkta tūkstančiai archeologinių radinių, leidžiančių tyrinėtojams epizodiškai rekonstruoti dalį čia rezidavusio valdovo dvaro ir Jame vykusio kasdienio gyvenimo detalių.

Tarp gausios archeologinės medžiagos nedidelę dalį sudaro stikliniai dirbiniai. Šis straipsnis skirtas stikliniams stalos indams, rastiesiems XV–XVI a. datuojamuose kultūriuose sluoksniuose apžvelgti.¹ Tyrinėjimo objektu pasirinkti geriau išlikę bei pagal analogijas atpažįstami indai ir išskirtinėmis dekoratyvinėmis detalėmis ar ornamentais puošti dirbiniai. Analizuojant archeologinių tyrinėjimų metu surastus stiklinius stalos indus siekiama nustatyti jų naudojimo tendencijas, būdingiausias formas. Didžiausias dėmesys skiriamas taurėms, kurios ir sudaro didžiausią rastų šio tipo radinių dalį.

Stikliniai indai – Lietuvoje netyrinėta archeologinių radinių grupė, nesudaryta šių dirbinių tipologija, nėra aiški chronologija, trūksta terminų įvairių formų indams įvardinti. Iki šiol stikliniai stalos indai nesulaukė ir išskirtinio teminių publikacijų autoriu dėmesio. Publikuotoje Vilniaus žemutinės pilies tyrimų medžiagoje stikliniams dirbiniams skirtos kelios apžvalginio pobūdžio pastraipos.² Taip pat trumpa netiesioginė informacija apie rūmuose naudotas taures minima kai kuriuose straipsniuose, skirtuose valdovo dvaro puotoms.³ Kaimyninėse šalyse stiklo dirbinių tyrinėjimai labiau pažengę, Lenkijoje,

Pav. 1.

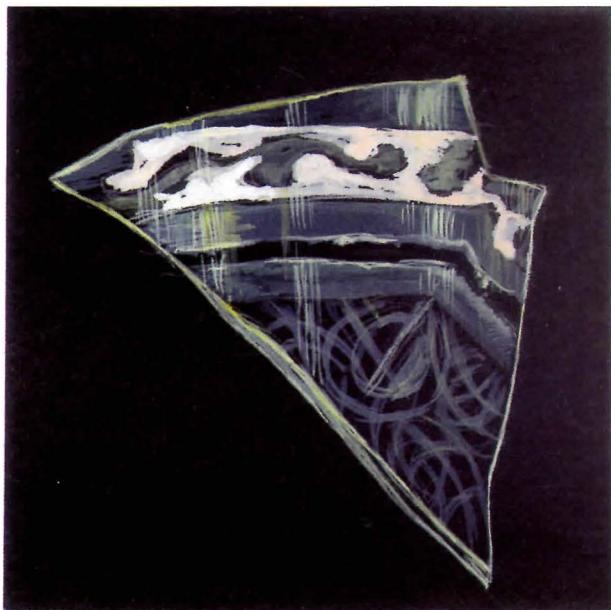

Pav. 2.

Baltarusijoje ir Rusijoje išleista nemažai teminių publikacijų.⁴

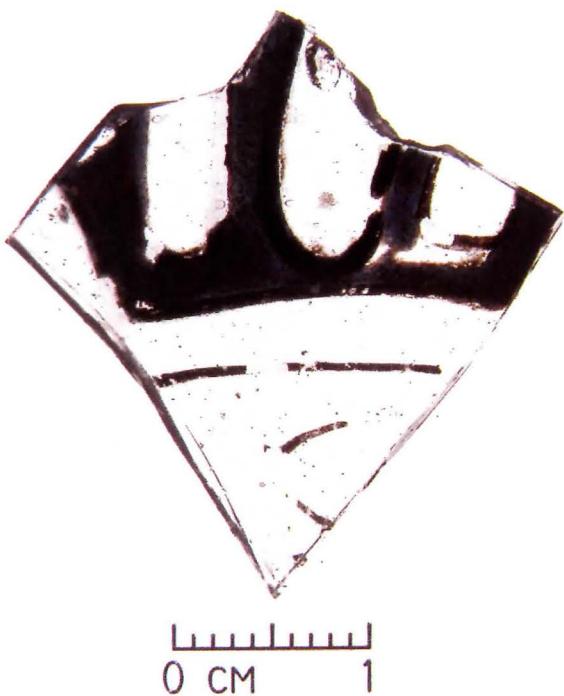
Vilniaus žemutinės pilies rūmų teritorija jau nuo XV a. pradžios buvo reprezentacinė⁵, kūrėsi pastovus valdovo dvaras, su juo siejamas ir didesnis stiklinių indų poreikio atsiradimas. Kaip matome iš Lenkiškojo dvaro sąskaitų, jau XIV–XV a. buvo pažymimos išlaidos stiklinėms, taurėms ir bokalam, kuriuos didikai pirkdavo ne tik savo poreikiams, bet ir tam atvejui, jei kartais apsilankytų karalius su savo svita.⁶ Duomenų, ar tokiai stikliniai stalos indų „atsargų“ turėjo ir Lietuvos didikai, kol kas nėra. Valdovo dvarui reikalingas stiklinių indų kiekis bene pirmą kartą nurodomas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto privilegijoje, leidžiančioje 1547 m. Martynui Paleckui steigti stiklo dirbtuves. Dokumente sakoma, jog kasmet iš šių dirbtuvių į valdovo Vilniaus dvarą turi patekti po 200 didelių pūstinių stiklinių ir po 200 mažesnių stiklinių.⁷ Tai nemenkas indų kiekis, kuris greičiausiai buvo papildomas ir užsienietiškais dirbiniais. Ši privilegija laikoma pirmosios vietinės dirbtuvės iškūrimo pradžia, taigi, matyt, iki XVI a. vidurio visi stikliniai indai buvo importuojami.

Stikliniai indai XIV–XV a. kasdieniame gyvenime buvo naudojami retai, daugiausia ypatingomis progomis. Archeologinių tyrimų metu Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje šio laikotarpio surastą indų kiekis yra labai nedidelis, o pačios šukės gausiai ir prabangiai dekoruotos.⁸ XVI–XVII a. didėjant stiklinių indų poreikiui, jų vartojimo išskirtinumas išlieka. Istorinių

Pav. 3.

šaltinių tekstai stiklinius indus mini retai, inventoriuose aprašytose taurės dažniausiai pagamintos iš brangiųjų metalų, tačiau iš šalutinių stalo indų apibūdinimo galima spėti, jog dalis taurių buvo stiklinės. Pavyzdžiui, Maskvos kunigaikštės Elenos, didžiojo Lietuvos kunigaikščio Aleksandro žmonos, sutktuvui Vilniuje ir vedybų aprašyme minima, kad vestuvių ceremonijos metu virš kunigaikštės galvos buvo laikomas vyno indas, iš kurio po maldos buvo geriamas, o vėliau indas sudaužomas.⁹ Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas, rūpindamas savo žmonos Barboros Radvilaitės sveikata ar bijodamas nunuodijimo, uždraudė tarnaitėms duoti karalienei gerti iš nepermatomų puodukų ir liepė juos pakeisti stikliniais,

Pav. 4.

nes juose viskas geriau matyti.¹⁰ XVII a. pabaigoje Jono Sapiegos dokumentuose pažymėta, jog dideli tapyti stikliniai indai vadinami šeimininko vardu, laikomi užrakinti ir ištraukiami tik ypatingais atvejais.¹¹

Žemutinės pilies teritorijoje rasti stiklinių indų fragmentai yra gana smulkūs. Dažniausiai aptinkama pavienių indų sienelių, taurių pėdų ar pakraštelių bei stiklinių puošybinių elementų. Iš rastų šukų nustatyti, ar indai buvo daužomi tyčia, ar atsitiktinai sudužę ir išmesti, nėra galimybų, tačiau Lenkijoje žinomas paprotys, kad puotų metu, siekiant aplinkiniams sudaryti kuo didesnį įspūdį, stiklinės taurės buvo tyčia daužomos į žemę ar net į galvą.¹²

Tarp rastų XIII–XVI a. radinių (iš 1964, 1987–2001 m. tyrinėjimų) stiklo dirbiniai tesudaro tik 1,7 % (312 vnt.) bendro radinių skaičiaus.¹³ Dėl jų fragmentiškumo dažnai galima tik spėti, kokiam indu šukės kadaise priklausė. Itin plono stiklo šukės neabejojant galima priskirti taurėms, kiek storesnio stiklo fragmentai gali būti traktuojami įvairiau – tai masyvių taurių, stiklinių, bokalų, ąsočių ar kitokių indų liekanos.

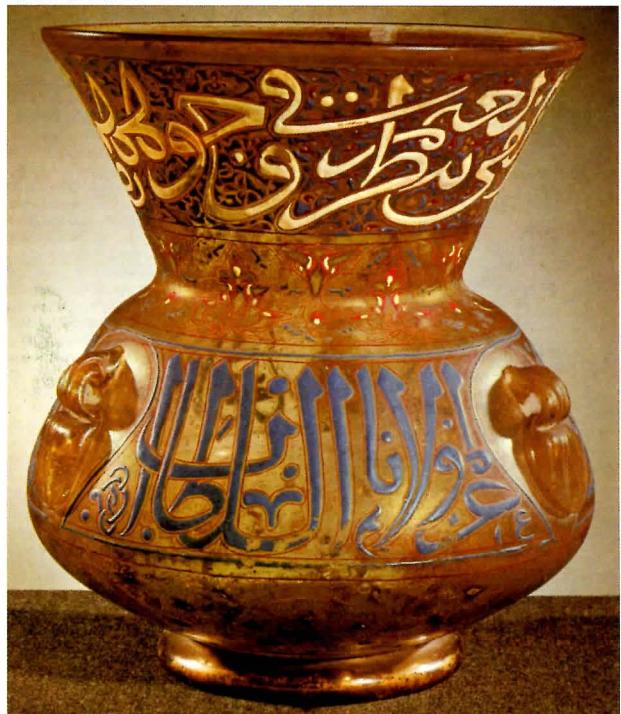
Pav. 5.

Smulkių skaidraus stiklo plonasienių indų fragmentų aptinkama jau XIII – XIV a. datuojamų pastatų aplinkoje. Dažniausiai tai vos kelių centimetru dydžio, iki 1 mm sienelių storio taurių šukės. Identifikuoti ir susieti su kokios nors formos indais šių fragmentų praktiškai neįmanoma. Vienas ankstyviausiai stiklinių indų, Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje rastas XIII a. pab. – XIV a. pr. datuojamame sluoksnyje, yra taurės dugnelis iš gelsvo stiklo, apie 5 cm skersmens, papuoštas ties pėda prilipdyta stiklo gija (pav. 1).¹⁴

Žemutinės pilies Valdovų rūmų vidiniame kieme, XIV – XV a. datuojamame sluoksnyje, rasti keli masyvios, apie 12–15 cm skersmens taurės gabaliukai, pagaminti iš skaidraus violetinės spalvos stiklo (pav. 2).¹⁵ Tai kelių centimetru dydžio pakraštėlio ir indo sienelės šukės.

Pakraštėlis puoštas tokios pačios spalvos prikibdytu keturkampio pjūvio stiklo voleliu. Ant sienelių yra išlikę auksavimo pėdsakų. XIV – XV a. pagaminti visai skaidrū ar norimos spalvos stiklą mokėjo tik aukščiausios klasės meistrai. Tyrinėtojai mano, kad tai Vakarų Europai būdingas stiklas.¹⁶

Valdovų rūmų teritorijoje aptikta ir įvairių spalvų emaliu puoštų indų šukių. Geriausiai išlikęs sienelės fragmentas yra skaidraus žalsvo atspalvio stiklo, 0,35 cm storio, ornamentuotas baltų ir juodų dažų ar emalio linijomis (pav. 3).¹⁷ Kita ornamento dalis buvo dekoruota itin plonomis emalio linijomis, tačiau išlikusios tik jų žymės, kurios pastebimos žiūrint prieš šviesą. Ornamento vietoje patinos nėra, o buvusios dažų žymės sunyko greičiausiai dėl rūgštinės grunto sudėties. Valdovų rūmų vidiniame kieme rastos ir kelios smulkesnės skaidraus žalsvo atspalvio stiklo šukės, ant kurių išliko baltos spalvos emalio linijos.¹⁸ Valdovų rūmų prieigose rastos dar kelios, kiek smulkesnės analogiškai dekoruotos indų šukės.¹⁹ Kelios jų puoštos ne tik juodos ir baltos, bet ir geltonos, žalias, mėlynos ir raudonos spalvos emalio

Pav. 7.

Pav. 6.

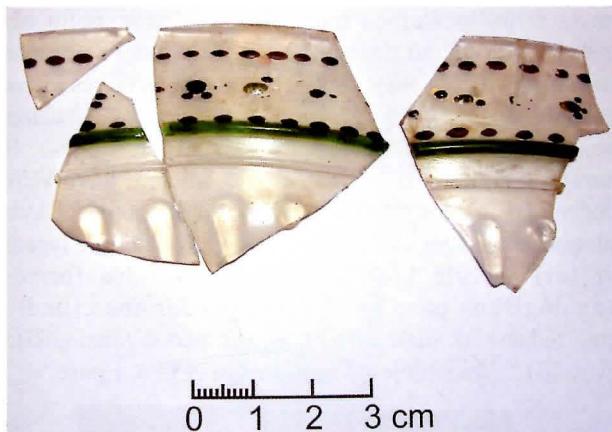
ornamentu. Ties Valdovų rūmų rytinio korpuso prieigomis rasta 3 x 2,8 cm dydžio gelsvai žalsvos spalvos skaidraus stiklo šukė, sienelės storis 2 mm, iš išorės puošta tamsiai mėlynos spalvos emaliu (pav. 4).²⁰ Mėlynos spalvos emalio ornamento kraštai apriboti plonais raudonos ir geltonos (auksavimas?) spalvos apvadais. Žemiau išlikę labai plonų linijų ornamento fragmentai, dengti tamsiai mėlynos spalvos emaliu. Indas masyvus, kiek išgaubtomis sienelėmis, tačiau ornamento pobūdžio dėl šukė fragmentiškumo nustatyti nepavyko. Panaši mėlynos spalvos emaliu dengta šukė rasta ir 1988 m. (pav. 5).²¹ Ją tyrusi Maskvos valstybinio universiteto profesorė, stiklo specialistė J. Ščapova nustatė, kad indo fragmentas pagamintas Artimuosiuose Rytuose XIII a. pab. – XIV a. I p.²²

Panašaus masyvios formos stiklo indo fragmentas, tapytas polichromine (balta, mėlyna, geltona, žalia) glazūra, buvo aptiktas ir 1940 m. Gedimino pilies kalno tyrimų metu (pav. 6).²³ Iš nedidelio, 5 x 6 cm dydžio fragmento indo formos nustatyti nepavyko, tačiau sienelės lenkimas byloja, kad gaminys galėtų būti apie 13–15 cm skersmens. Piešinys nėra aiškiai iškaitomas, tačiau manoma, kad pavaizduotas žmogaus, apsirengusio sunkiais klostytais rūbais (?), atvaizdas.

Emalio technika dekoruotų stiklo šukų rasta XIII – XIV a., XIV – XV a. pradžia ir XV a. pabaiga – XVI a. pradžia datuojamuose sluoksniuose. Nors nėra aišku, kelių indų šukės aptiktos, tačiau šukų panašumas ne tik analogiška ornamentavimo technika ir formos masyvumo požymiai, bet ir skaidria, vos žalsva stiklo mase leidžia manyti, jog tai tų pačių stiklo dirbtuvį gaminiai. Remiantis analogijomis ir ornamentikos pobūdžiu (analogiška technika dekoruotas indas pav. 7),²⁴ manoma,

Pav. 8.

Pav. 9.

kad šie indai Vilniaus pilyse naudoti daugiausia XV a. ir atvežti iš Artimuų Rytų. Išskyurus indo sienelę, rastą Gedimino kalno aikštėlės vietoje, visi kiti taip dekoruoti indai aptikti Valdovų rūmų teritorijoje, ankstyvųjų mūrinų pastatų aplinkoje.

Pav. 10.

Valdovų rūmų prieigose XV–XVI a. pradžios sluoksniuose rasta taurių dugnelių, puoštų prie dugnelio krašto prilipdytomis lygiomis ar smulkiai banguotomis stiklo juostelėmis, kurios atstoja taurės pėdą (pav. 8).²⁵ Tokių taurių dugnelis stipriai īgaubtas ir sudaro smailaus kūgio formą. Šių taurių stiklas pasidengęs balkšvai gelsvos ar rusvai rudos spalvos apnašomis – patinos sluoksniu. Dabartinė stiklo spalva greičiausiai priklauso nuo grunto cheminės sudėties. Pastebėta, jog sausesniame grunte rastų taurių stiklas „paruduodavo“, o drėgname ar durpingame grunte pasidengdavo balkšvai gelsvos spalvos apnašą sluoksniu. Tyrinėjant po apnašomis išlikusių stiklo šerdį nustatyta, jog stiklas buvo skaidrus, bespalvis ar vos žalsvo atspalvio. Iš išlikusių taurių sienelių matyti, jog taurės buvo apie 9 – 11 cm skersmens, cilindro formos, į viršų statmenomis ar vos platėjančiomis sienelėmis, tačiau jų aukštis nenustatytas. Vakarų Europoje tokį formų taurės dažnai vadintinos „Wilkom“, buvo keliolikos centimetrų skersmens ir siekė iki 30 cm aukščio.²⁶ Dažniausiai tokios taurės buvo puošiamos pieštais religiniais, buitiniais, herbiniais ar kitais siuzetais ir skirtos proginiams testams ar atvykstančių svečių pasveikinimui.

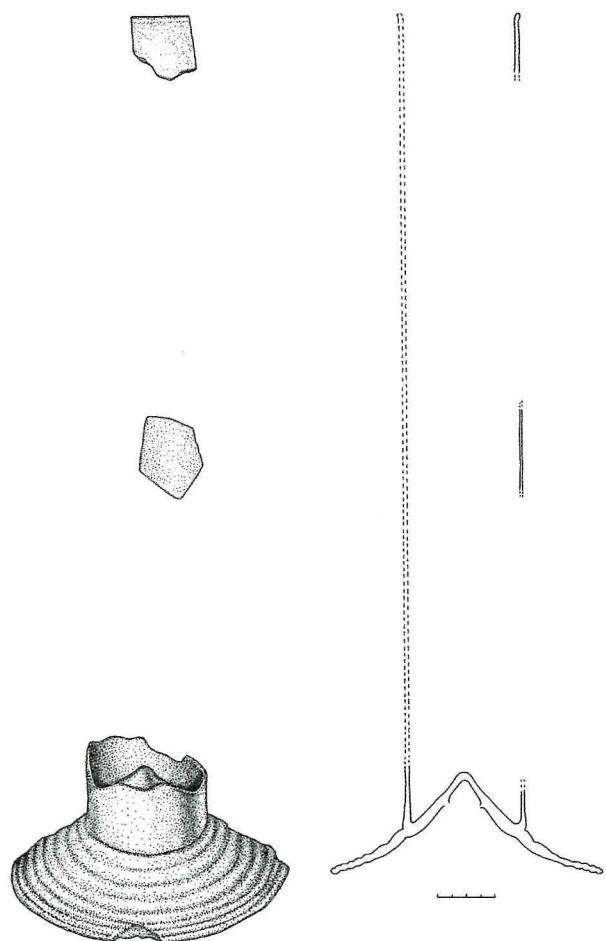
Valdovų rūmų pietinio korpuso prieigose rasta indo pakraštėlio ir sienelių fragmentų (pav. 9), kurie panašūs į „Wilkom“ formos taurę.²⁷ Taurės sienelės apie 2 mm storio, skaidraus bespalvio stiklo. Pakraštėlis išorėje puoštas trijų eilių juodos emalės taškelį ornamentu. Tarp šių taškelį išlikę geltonos spalvos fonas. Greičiausiai fonas buvo dengtas ne dažais, o auksinės folijos sluoksniu. Žemiau taškelį yra prilipdyta žalias spalvos skaidraus stiklo 2 mm pločio gija, po kuria dar žemiau skaidraus bespalvio 1 mm storio stiklo gija. Po prilipintomis gjiomis taurės sienelės puoštos vertikaliomis briaunelėmis. Ši labai puošni taurė rasta XIV a. pab. – XV a. datuojamame kultūriniame sluoksnuje.

Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje surinkta gausi cilindro formos taurių be kojeles kolekcija. Iš viso rasta apie 50-ties taurių fragmentų, dažniausiai vien pėdos ar pėdos su sienelėmis liekanų (pav. 10). Taurės pagamintos pūtimo būdu, suformuojant ilgą siaurą cilindrą. Nupjautas cilindro galas kiek išpolojamas, suformuojama pėda, ant kurios prilipdomas likęs cilindras. Gaunama plona ir aukšta taurė. Néra tiksliai nustatyta, kur atsirado tokų formų taurės, tiek Čekijoje, tiek ir Vokietijoje jos laikomos vietinės kilmės. Abiejų šalių tyrinėtojai sutaria, jog tokį formų taurės jų kraštuose atsirado tarpininkaujant kryžiuočių vienuolių riteriams ir perimtos iš Sirijos ar Palestinos maždaug XIII a. pabaigoje.²⁸ Dėl savo savitos formos šios taurės Vokietijoje vadintamos „keulenglas“, „stangenglas“²⁹, Čekijoje – „číše českého typu“ arba tiesiog „pištalove“ ar „kyjovité“, Lenkijoje – „szklanice fletowane“ arba „flety“³⁰, kas reikštų lazdos, karties arba fleitos formos. Lietuvoje šios taurės plačiau nebuvo tyrinėtos, taigi nėra ir tikslesnio jų formos pavadinimo.

Šios taurės buvo skaidraus, bespalvio ar turinčio žalsvą atspalvį stiklo, tik dėl irizacijos ir reakcijos su grunte

Pav. 11.

Pav. 12.

esančiomis cheminėmis medžiagomis pakeitė spalvą į rūdą ar gelsvai kreminę. Rastos sienelės labai plonus, dažniausiai apie 1 mm storio. Žemės grunte jos praktiškai neišlieka arba randamos labai nedideliais fragmentais. Šių taurių sienelės dažniausiai puoštos prilipintomis lygiomis ar rantytomis juostelėmis, didesniais ar smulkesniais spurgeliais bei kitais papuošimais. Žemutinės pilies teritorijoje rasta stiklinių indų sienelė, puoštų lygiomis bei rantytomis stiklo juostelėmis (pav. 11).³¹ Viena juostelė iš rastųjų yra sveika, žiedo formos, 6,7 cm skersmens, lygi, skaidraus stiklo³², kitų juostelių fragmentai dažniausiai apie 0,5–1,5 cm pločio, iki 0,2 cm storio. Kartu su tokios formos taurėmis rasta tik viena sienelė su prilipinta 6 mm pločio rantyta juoste.³³ Tačiau visų šių papuošimo detalių priskirti vien šioms taurėms negalima. Puošyba tokiomis juostelėmis paplinta nuo XVI a. pradžios, jomis puošti ir kitokių formų taurės bei indai.³⁴

Manoma, kad kuo didesnio skersmens buvo taurės cilindras, tuo didesnė turėjo būti ir taurės pėda, galbūt ir aukštis.³⁵ Tačiau išlikusioje Žemutinės pilies medžiagoje to nepastebėta. Pats didžiausias dugnelio skersmuo – 10,3 cm, pėdos plotis 3,4 cm.³⁶ Kitų dugnelių skersmenys panašūs, maždaug 8 cm. Labiausiai taurės viena nuo kitos skiriasi cilindro skersmeniu ties pėda (ties sujungimu): siauriausias cilindras yra 2,1 cm³⁷, plačiausias – 6,5 cm³⁸, kitų taurių – svyruoja nuo 4 iki 5 cm skersmens. Nors yra

rasta cilindro formos taurių be kojelės sienelių bei pakraštelių, tačiau dar nepavyko rekonstruoti per visą aukštį né vienos tokios taurės. Analogiškos taurės kitose šalyse dažniausiai apie 30–40 cm aukščio (pav. 12 taurės rekonstrukcija, aukštis atkurtas pagal analogijas). Iš turimų duomenų matyti, kad taurių cilindrai buvo kelių formų. Daugumos taurių cilindro sienelės prie pėdos kyla statmenai aukštyn, todėl galima manyti, kad jos yra lygaus ir (ar) viršuje kiek platėjančio cilindro formos (analogiškos pav. 13).³⁹ Kitokios formos cilindro pagrindas kiek platėja iš karto prie pėdos (analogiškai pav. 14).⁴⁰ Vokietijoje jos datuojamos XVI a. I puse.⁴¹

Pav. 13.

Pav. 14.

Cilindro formos taurių be kojeles su statmenai kylančiu cilindrui daugiausia rasta XV a. pab. – XVI a., o su kiek platėjančiu – XVI a. pab. – XVII a. pr. susiformavusiaime kultūriniaime sluoksnyje. Labai panašiai tokios taurės datuojamos ir Kolo pilyje (Lenkija), kur radiniai pasiskirsto taip pat grupėmis: į XV – XVI a. sluoksnių radinius ir vėlesnius – XVI a. pab. – XVII a. pr. radinius.⁴² Čekijoje ir Vokietijoje iš tokios formos taurių buvo geriamas alus.⁴³ Populiariausios cilindro formos taurės be kojelės buvo XVI a.

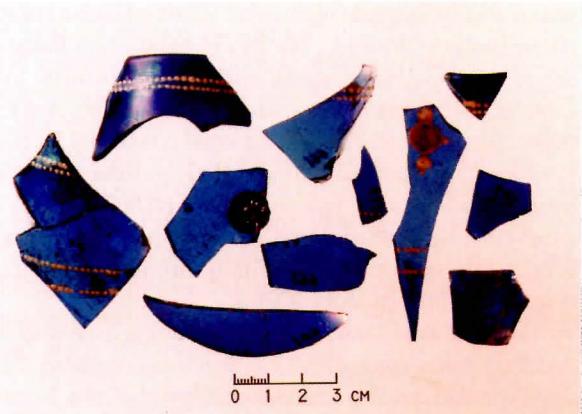
Katedros aikštės tyrimų metu aptikti keli stiklinių indų fragmentai, puošti itin plonomis balto stiklo gjiomis

Pav. 15.

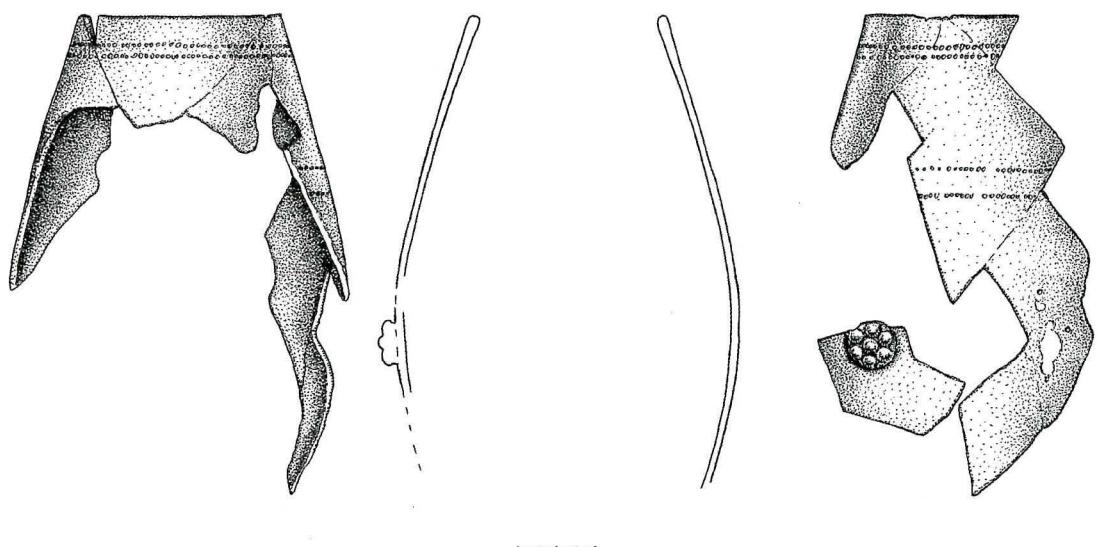
(pav. 15).⁴⁴ Papuošimas dažniausiai vadinas filigraniniu siūlo ornamentu, kuris buvo itin mėgstamas Venecijos stiklo meistrų.⁴⁵ Tokios puošybos technika reikalavo aukšto meistriškumo, nes filigraninių siūlų ornamentas yra ne stiklinės sienelės išorėje, bet jos viduje. Išpūsti tokį gaminį reikėjo keleto indo formavimo etapų.

Rasta kelių taip dekoruotų indų pėdų. Jos gana aukštos, i viršų siaurėjančios, primenančios apverstą piltuvėlį. Maždaug 4 cm aukštyste prie pėdos prilipintas tuščiaviduris stiklinis rutulys, ant kurio turėjo būti lipinama taurė ar kitoks indas. Panašias pėdas turėdavo kelių formų taurės, qsočiai ir kitokie indai. Vienas iš rastų fragmentų virš tuščiavidurio burbulio turi išlikusias sienelių liekanas, pagal kurias galima manyti, jog šios pėdos vis dėlto priklauso taurėms. Jos rastos XVI a. datuojamame kultūriniaime sluoksnyje. Be papildomų tyrimų teigti, jog taurės pagamintos Venecijos dirbtuvėse, negalima, nes nuo XVI a. daugelis Venecijos stiklo meistrų keliaudavo dirbtis svetur ir gamindavo panašius gaminius. Šie gaminiai sunkiai atskiriami net specialistų, todėl dažniau vadinami Venecijos stilium (a la façon de Venice).⁴⁶

Pav. 16.

Ties Valdovų rūmų pietiniu korpusu buvusioje tualeto šachtoje aptikta tamsiai mėlynos spalvos skaidraus pūsto stiklo indo liekanų. Savita stiklo spalva iš karto leido manyti, jog rasti smulkūs fragmentai yra vienos taurės, suskilusios į smulkius fragmentus, liekanos (pav. 16).⁴⁷ Po kelerių metų toje pat vietoje vykusių archeologinių tyrimų metu surastos dar devynios mėlyno stiklo spalvos šukės. Sudėjus jas su anksčiau rastomis šukėmis pavyko dalinai rekonstruoti taurės varpelį (pav. 17). Rekonstruota varpeliu dalis apie 13 cm aukščio, varpelis statinaitės formos, plačiausioje vietoje taurės skersmuo siekia apie 9 cm, angos skersmuo – 5,2 cm. Visas taurės varpeliu aukštis galėjo būti 14–16 cm. Su taurės pėda bendras taurės aukštis siektų apie 20–22 cm. Tamsiai mėlynos stiklo spalva suteikia taurėi išskirtinę išvaizdą. Be to, taurės sienelės papildomai keliomis dvigubomis baltos spalvos taškučių eilėmis: viena dviguba eilė, tarp kurių yra apie 1 mm tarpas, yra maždaug apie 1 cm žemiau pakraštėlio, kita – 4–5 cm atstumu nuo pakraštėlio, o tarp eilių yra apie 5 mm tarpas. Plačiausioje varpeliu vietoje (apie 8 cm nuo pakraštėlio viršaus) taurė puošta prilipinta tokios pat spalvos stiklo dekoracija – šešialapės gélytės žiedu. Išlikęs

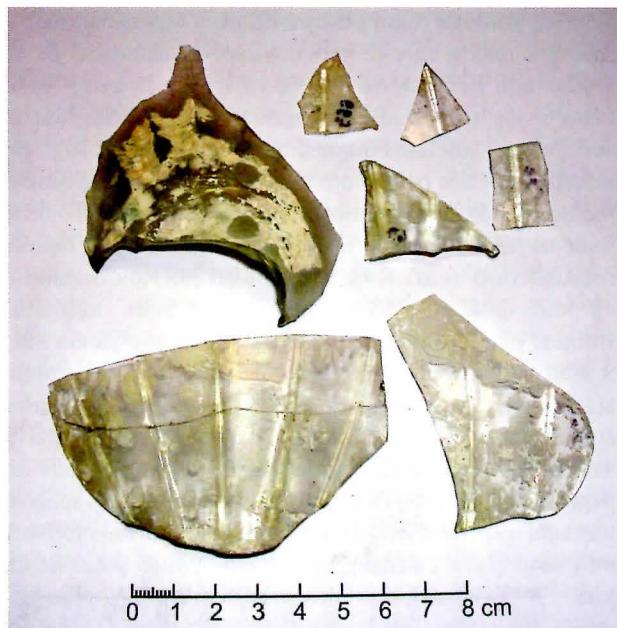
Pav. 17.

vienas toks ornamento elementas. Tame pačiame aukštyje kitose taurės vietose likę dar dvielę papuošimų liekanų – centre esantis gelsvai rudos spalvos apskritimas, kurio šonuose yra keturių baltos spalvos taškų liekanų. Ant kitos šukės taip pat yra baltos spalvos emalio taškelis. Jei taurės sienelės buvo puoštos simetriškai, galima spėti, kad papuošimų būta kiek daugiau. Taurė rasta XV – XVI a. datuojamame kultūriniaiame sluoksnyje⁴⁸, tačiau pagal bendrą toje vietoje rastų stiklinių dirbinių chronologiją taurė turėjo būti naudota XVI a.

Tame pačiame sluoksnyje surasta kitokio masyvaus indo (taurės?) šukių (pav. 18).⁴⁹ Tai skaidraus, turinčio žalsvą atspalvį stiklo, puošto vertikaliomis briaunelėmis liekanos. Iš išlikusių fragmentų matyti, jog briaunelėmis puošta tik dalis taurės varpelio, greičiausiai apatinė pusė. Ties plačiausia

vieta sienelės buvo lygios, be papuošimų. Sprendžiant iš vertikalių briaunelių, puošusių indo išorę, tyrimų autore mano, jog indas buvęs siaurėjantis į apačią ir turėjo kojele.⁵⁰

Tarp tualeto šachtos radinių rastas ir ąsočio snapelis (pav. 19).⁵¹ Snapelis plono skaidraus stiklo, prilipintas prie indo sienelės taip, kad susidarytų ertmė, pro kurią laisvai tekėtų skystis. Išlikusi snapelio dalis 12 cm ilgio, jo viršus (ploniausia dalis) nulūžusi. Nors savo forma

Pav. 18.

Pav. 19.

Pav. 20.

tokių gaminių snapeliai panašūs, tačiau šis radinys analogiškas Venecijos dirbtuvėse pagamintam ąsočiui (pav. 20),⁵² datuojamam XVI antraja puse (indas 23 cm aukščio, puoštas didiko herbu).

Tame pačiame komplekse aptiktas graviruotas indo pakraštėlis, puoštas dviem horizontaliais brūkšniais, iрémintais vertikalių plonų brūkšnelių ir platesnės zigzaginės linijos motyvu. Žemiau – „nérinių“ ornamentas: trikampėliai, užsibaigiantys dviem spurgeliais (pav. 21).⁵³ Stiklas gelsvo

atspalvio, skaidrus. Sienelės storis 1,5 mm. Ornamentas darytas greičiausiai ranka, linijos nevienodos ir nelabai tiesios.

Graviravimo technika atsirado Venecijoje XV amžiuje. Kurį laiką indus graviruoti mokėjo tik vietiniai meistrai. Bohemijos stiklo dirbtuvėse graviruoti pradėta tik paskutiniaisiais XVI a. metais. Kitose šalyse graviruoti pradėta XVI a. antroje pusėje – XVII a.⁵⁴ Iš pradžių graviruota rankiniu būdu deimantiniaių rėžtukais, o XVII a. pradžioje pasirodė graviravimo mašinos, padariusios darbą greitesnį ir tikslesnį.

Žemutinės pilies teritorijoje Valdovų rūmų vidiniame kieme, XVI a. datuojamame sluoksnyje, rasta ir paprastų formų žalios spalvos skaidraus stiklo 7,8 cm aukščio taurė (stiklas pasidengęs patina, su irizacijos židiniais, dugnelis kiek igaubtas, 4,5 cm skersmens) (pav. 22).⁵⁵ Taurės sienelės į viršu platėja, pakraštėlis atlenktas į išorę, sienelės lygios, papuošimo elementų nepastebėta. Tai kol kas vienintelė Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje XVI a. sluoksniuose rasta paprasta, nedekoruota taurė.

Apibendrinus Vilniaus žemutinės pilies archeologinių tyrinėjimų metu surastus stiklinius indus galima pastebeti, jog daugiausia randama pavienių individualios formos dirbinių. XV amžiuje būdingos gelsvo atspalvio skaidraus stiklo masyvios taurės, puoštos emalio ornamentu. XVI a. sluoksniuose dažniausiai aptinkama plonasienių taurių liekanų, atsiranda serijinės gamybos dirbinių, tarp kurių daugiausia rasta cilindro formos taurių be kojelės liekanų.

Stikliniai indai teikia daug vertingos informacijos apie šio laikotarpio valdovo dvaro stalo serviravimą. Tai pat jie įdomūs gamybos techninės raidos aspektu. Surinkta informacija padės rekonstruoti nedidelį Vilniaus žemutinės pilies dvaro gyvenimo epizodą, susijusi su puotomis ir iškilmėmis.

Iliustracijų autorai:

Pav. 1, 12, 17 piešė H. Manomaits

Pav. 2, 5, 11, 18 fotografavo É. Striškienė

Pav. 3 piešė A. Mizgirienė

Pav. 4, 8, 9, 10, 16, 19, 21, 22 fotografavo V. Abramauskas

Pav. 6, 15 fotografavo G. Striška

0 CM 1

Pav. 21.

0 1 2 3 4 5 CM

Pav. 22.

Glassware of the 15th–16th Centuries in the Vilnius Lower Castle

Summary

The article is designed as an overview of table glassware dated to the 15th–16th centuries and uncovered during archaeological investigations. Its aim is to analyse their use and most typical forms. Analysis included well-preserved items known from analogues or the ones with exclusive details of ornaments. Attention is focused on goblets which represent the greater part of the uncovered glassware.

The appearance of the glassware was related with the royal court, which finally settled in the representative palace of Vilnius Lower Castle. The number of glassware necessary for the royal palace was for the first time indicated in the privilege of Grand Duke of Lithuania Žygimantas Augustas granted to Martynas Paleckis in 1547. It included a permission to produce and sell glassware and a prescript to supply the court with 200 large and 200 smaller tumblers of blown glass every year. By this privilege the first local glass workshop was established. This implies that all glassware before the 16th century was, presumably, imported. Fragments of larger goblets were found in the layers of the 16th century. The majority of goblets are made of yellowish transparent glass decorated with enamel of different colours. Only thicker lines of enamel ornaments have survived. The thinner lines have withered away and can be traced only by patina marks. Based on J. Shchapova's investigations and analogies (though the uncovered goblet fragments are small), the glassware from the ter-

ritory of Vilnius Lower castle was imported from the Near East. A few fragments of transparent glass with violet tint, characteristic of West European workshops, were also uncovered.

The fragments of goblets found in the layers of the 15th–16th century in the approaches to the Royal Palace are decorated with even or wavy glass fascia stuck to the bottom edge. They resemble the goblets referred to in West Europe as "Wilkom".

In the layers of the 16th century, about 50 fragments of cylindrical goblets without a stalk were uncovered. In Germany they are called "Keulenglas" or "Stangenglas", in Czechia „číše českého typu“, „pištalove“ or „kyjovité“, and in Poland "szklanice fletowane" or "flety". The average diameter of their bottom is about 8 cm and the average diameter of cylinder at the foot is about 4–5 cm (the smallest 2.1 cm and the largest 6.5 cm). Smooth and ribbed glass fasciae, presumably used for decoration of goblets, were found. In the layers of this century, blue and greenish goblets, feet of a few goblets decorated with filigree thread ornament of Venetian glass (*à la facon de Venice*), cut goblet walls and a fragment of a jar nose were found.

The glassware provides valuable material about the setting of royal table. It is also interesting in terms of technological development. The collected information will facilitate the reconstruction of a small episode of court life in the Vilnius Lower Palace related with feasts and festivities.

¹ Nustatant dirbinių datavimą remtasi archeologinių tyrinėjimų ataskaitų autoriu nurodytomis kultūrinio sluoksnio datomis.

² Vilniaus žemutinės pilies rūmai. T. I: 1988 m tyrimai. – Vilnius 1989. – P. 25–26.

³ Daiva Steponavičienė. Puotos Lietuvos valdovo dvare Gotikos laikais (XIV a. pab.– XV a.) // ISTORIJA, 2002, LIV, P. 54–59.

⁴ Polskie szkło do półowy XIX wieku, 1987; A. Wyrobisz. Szkło w Polsce od XIV do XVIII wieku. – Wrocław, Warszawa, Kraków, 1968; H. Качалов. Стекло. – Москва, 1959; M. Яніцкая. Беларускае маастацкае шкло. – Мінск, 1977; M. Яніцкая. Вытокі шкларобства Беларусі. – Мінск, 1980 ir t. t.

⁵ Albinas Kuncevičius. Pirmieji duomenys apie Vytauto laikų Vilniaus žemutinės pilies rūmus // Žalgirio laikų Lietuva ir jos kaimynai. 1993. P. 236.

⁶ Polskie szkło... P. 57.

⁷ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, T. 1. – Vilnius, 1955. – P. 151–152.

⁸ D. Steponavičienė, nagrinėjusi Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Jogailos, Vytauto ir Kazimiero Jogailaičio dvaro papročius, mano, kad archeologinių tyrimų metu rasti įvairiaspalvio stiklo fragmentai, buvo labai prasmantių indu, naudotų greičiausiai ne kasdien, o per ypatingas šventes. D. Steponavičienė. Puotos ..., P. 54.

⁹ Aivis Ragauskas. XIV a. – XVI a. pradžios Vilniaus žemutinė pilis istoriniuose šaltiniuose // Vilniaus žemutinė pilis. XIV – XIX a.

pradžia. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos. – Vilnius, 2006. – P. 66.

¹⁰ Kazys Strazdas. Lietuvos stiklas nuo seniausių laikų iki 1940 metų. – Vilnius, 1992. – P. 123.

¹¹ K. Strazdas. Stiklo ir jo gaminių cheminė technologija. – Kaunas, 1998. – P. 10.

¹² Polskie szkło..., P. 80.

¹³ D. Steponavičienė. Lietuvos valdovo Vilniaus dvaro prabanga archeologinių tyrimų duomenimis (XIII a. – XVI a. pradžia), 2005 m. (Daktaro disertacija). PTC LP byla Nr. 1311. – P. 21.

¹⁴ Gintautas Striška. Vilniaus žemutinės pilies teritorija. Arsenalo kiemas. Keleivinio keltuvo į Aukštutinės pilies kalną aikštelių 2003 m. archeologinių tyrimų ataskaita. Rad. Nr. 2719.

¹⁵ Vytautas Urbanavičius, Adolfas Tautavičius. Vilniaus žemutinės pilies rūmų teritorijos 1988 m. archeologinių tyrimų ataskaita. // LII B. 1658; PTC LP byla Nr. 14; Rad. Nr. 56.

¹⁶ Vilniaus žemutinės.... P. 26.

¹⁷ Gedrius Aleliūnas, Irena Markišiūtė, Evaldas Vailionis. Vilniaus žemutinės pilies rūmų teritorijos tyrimai. 1992 m. Radinių sąrašas // LII B. 2021 b; PTC LP byla Nr. 46; Rad. Nr. 3229.

¹⁸ G. Aleliūnas, I. Markišiūtė, E. Vailionis... Rad. Nr. 4791; D. Steponavičienė, G. Striška. Vilniaus žemutinės pilies valdovų rūmų teritorija. Vidinio kiemo archeologinių tyrimų 2001/02 m. ataskaita. Vilnius 2003, LII. B. 4018; PTC LP byla Nr. 274, Rad. Nr. 1376.

- ¹⁹ V. Urbanavičius, A. Tautavičius, A. Kuncevičius. Vilniaus žemutinės pilies rūmų teritorijos 1993 m. archeologiniai tyrimai // LII B. 2545; PTC LP byla Nr. 60; Nr. 1017; Egidijus Ožalas. VŽP teritorija, Valdovų rumų pietinio, rytinio ir vakarinio korpusų prieigu archeologinių tyrimų 2003 m. (plotas 8) ataskaita. // LII B. 4251; PTC LP byla Nr 340. Rad. Nr. 463 ir Rad. Nr. 465.
- ²⁰ Ožalas. Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija, Pietinio, rytinio ir vakarinio korpusų prieigu archeologinių tyrimų 2002 m. ataskaita. // LII B. 4031-4036; PTC LP byla Nr. 272 a-e; Rad. Nr.VR 02/5 Nr. 172
- ²¹ V. Urbanavičius, A. Tautavičius. Vilniaus žemutinės pilies rūmų teritorijos 1988 m. archeologinių tyrimų ataskaita. // LII B. 1658; PTC LP byla Nr. 14; Rad. Nr. 54.
- ²² Vilniaus žemutinės... P. 26.
- ²³ Nors 1940 m. Gedimino kalno tyrimų medžiaga gana gerai dokumentuota (Elena ir Vladimiras Holubovičiai. Gedimino kalno Vilniuje 1940 m. kasinėjimų pranešimas // Lietuvos praeitis. Kaunas, 1941, T. 1, sąs. 2), tačiau šio radinio radimo aplinkybės nėra aiškios. I LNM šis radinys pateko iš kitų muziejų rinkinių ir dabar saugomas LNM Viduramžių ir naujuju laikų archeologijos skyriuje su 1940 m. tyrimų medžiaga; Rad. Nr. GRD 98599.
- ²⁴ G. Savage. Glas, il P. 49.
- ²⁵ V. Urbanavičius, A. Tautavičius, A. Kuncevičius. Vilniaus žemutinės pilies rūmų teritorijos 1991 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita // LII B. 1944; PTC LP byla Nr. 38; be Rad. Nr.; G. Aleliūnas, I. Markišiūtė, E. Vailionis... Rad. Nr. 1446; E. Vailionis. Vilniaus žemutinės pilies rūmų šiaurinio korpuso išorinio kiemo tyrimai 1996 m. // LII B. 2732; PTC LP byla Nr. 72. Rad. Nr. 619; E. Ožalas. VŽP teritorija, Valdovų rumų pietinio, rytinio ir vakarinio korpusų prieigu archeologinių tyrimų 2003 m. (plotas 8) ataskaita. // LII B. 4251; PTC LP byla Nr 340. Rad. Nr. 464.
- ²⁶ Polskie szkł... P.57.
- ²⁷ V. Urbanavičius, A. Tautavičius, A. Kuncevičius. Vilniaus žemutinės pilies rūmų teritorijos 1991 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita // LII B. 1944; PTC LP byla Nr. 38; Rad. Nr. 1227.
- ²⁸ Małgorzata Markiewicz. Sklanice fletowete z XIV/XV – XVIII w. odkryte na zamku w Kole // Acta universitatis Nicolai Copernici, Archeologia XIV (Archeologia szkła 3). – Toruń, 1989. – P. 15.
- ²⁹ Erwin Baumgartner, Ingeborg Krueger. Phönix aus Sand und Asche: Glas des Mittelalters. – München, 1988. – S. 386, 392.
- ³⁰ M. Markievicz..., P. 13 – 25.
- ³¹ A. Tautavičius. Archeologiniai tyrinėjimai Gedimino kalno aplinkoje 1955–57, radiniai (trys vnt.) saugomi LNM, be Nr.; R. Legaitė Vilniaus senamiestyje žvalgybinio pobūdžio archeologiniai tyrimai. 1959–1967 m. (1959 m. LNM muziejaus pastato vidus) Rad. Nr. 100; V. Raškauskas. Vilniaus žemutinės pilies teritorija. Archeologinių tyrinėjimų ataskaita 1987 m. Valdovų rūmų teritorija, rūsys B (?); be Rad. Nr. (20 vnt.) saugoma LNM); E. Ožalas. Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Šiaurinio korpuso tyrimai 2000 m. LII B. 3624; PTC LP byla Nr. 168; Rad. Nr. 3618.
- ³² G. Aleliūnas, I. Markišiūtė, E. Vailionis... Rad. Nr. 831.
- ³³ D. Steponavičienė. Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Rūmų pietinio vartų bokšto tyrimai 1996 m. // LII B. 2670; PTC LP byla Nr. 84; Rad. Nr. 671.
- ³⁴ Л. Уршова. Стекло // Большая иллюстрированная энциклопедия древностей. – Прага, 1983. – С. 131.
- ³⁵ M. Markievicz., P. 19.
- ³⁶ E. Vailionis. Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų išorinio kiemo ties ŠV kampu 1998 m. archeologinių tyrimų ataskaita . I-II dalys // LII B. 3185-3186; PTC LP byla Nr. 150; Rad. Nr. 1083.
- ³⁷ Gintautas Rackevičius. Radvilių rūmų (III oficinos VŽP teritorijoje) 2000 m. archeologinių tyrimų ataskaita // LII F. B. 3626; PTC LP byla Nr. 162, Rad. Nr. 436 .
- ³⁸ G. Rackevičius. Rad. Nr. 420.
- ³⁹ Bohemian glas, P. 43.
- ⁴⁰ E. Baumgartner, I. Krueger, il. 488b, P. 390
- ⁴¹ E. Baumgartner, I. Krueger, P. 390.
- ⁴² M. Markievicz., P. 21.
- ⁴³ Л. Уршова., С. 131.
- ⁴⁴ Gintaras Abaravičius, Eduardas Remecas. Vietos LDK kunigaikščio Gedimino paminklui Vilniuje, Katedros a. archeologinių tyrimų ataskaita. Tyrimų aprašymas ir radinių analizė // LII B. 2702; PTC LP byla Nr. 73 be Rad. Nr.; Kęstutis Katalynas. Katedros aikštė Vilniuje. 1999 m. archeologinių tyrimų ataskaita. // LII F. B. 3499; Rad. Nr. 535.
- ⁴⁵ Н. Качалов.... С. 99–128.
- ⁴⁶ Л. Уршова.... С. 130.
- ⁴⁷ D. Steponavičienė. Vilniaus.., Rad. Nr. 671; E. Ožalas, Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Pietinio, rytinio ir vakarinio korpusų prieigu 2002 m. archeologinių tyrimų ataskaita. Tomas 1. – Vilnius, 2003. // LII B. 4031; PTC LP byla Nr. 272; Radinių sąrašas LII B. 4035; PTC B. 272 d.; Rad Nr. VR 02/7 Nr. 175, VR 02/7 Nr. 183 – 6 vnt., VR 02/7 Nr. 222 – 2 vnt.
- ⁴⁸ D. Steponavičienė. Vilniaus. P. 9.
- ⁴⁹ Ten pat, Rad. Nr. 663.
- ⁵⁰ Ten pat, P. 68 – 69.
- ⁵¹ Ten pat, Rad. Nr. 649.
- ⁵² Venezianisches Glas aus Tschechoslowakischen sammlungen. – Praha, 1960 – II. Nr. 29.
- ⁵³ D. Steponavičienė. Vilniaus..., Rad. Nr. 660.
- ⁵⁴ Böhmisches Glasgravuren, Praha, 1968, P. 9.
- ⁵⁵ E. Ožalas. Vilniaus žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorija. Šiaurinio korpuso ir rūmų vidinio kiemo tyrimai 2001 m. T. I – IV // LII B. 3722 – 3725; PTC LP byla Nr. 187–190. Rad. Nr. S7.